

РЕЦЕНЗИИ / REVIEWS

Божана БОНЕВА

(Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“)

**ПО СЛЕДИТЕ НА ЕДИН ЧУДАТ БЕГЛЕЦ:
АРЕТОВ, БЕНБАСАТ И ЧУДОМИР**

(Николай Аретов, Алберт Бенбасат. *Многообразният Чудомир в неговото време*. София: Кралица Маб, 2024.
ISBN 978-954-533-217-3.)

Bozhana BONEVA

(Paisii Hilendarski University of Plovdiv)

**ON THE TRAIL OF AN ECCENTRIC RUNAWAY:
ARETOV, BENBASAT, AND CHUDOMIR**

(Nikolay Aretov, Albert Benbasat. *The multifaced Chudomir in his time*. Sofia: Kralitsa Mab, 2024. ISBN 978-954-533-217-3.)

Книгата „Многообразният Чудомир в неговото време“ на Николай Аретов и Алберт Бенбасат, резултат от общия им интерес към фигурата на обичания от редица поколения писател, художник и карикатурист Димитър Чорбаджийски – Чудомир, съдържа текстове, повечето от които вече публикувани под една или друга форма през последното десетилетие. Събраните в едно издание статии и студии са организирани по особено сполучлив начин, което позволява, от една страна, да се долови активният диалог между отделните текстове, а от друга – да се даде по-цялостна видимост към последователността в личните, приносни изследователски усилия на всеки един от двамата съавтори.

Замисълът на книгата е изяснен още в уводните думи на Н. Аретов и А. Бенбасат. От тях става ясно, че един от основните стимули за създаването и оформянето ѝ в сборников композиционен модел е провокиран от участията им в ежегодните научни форуми, тип „кръгла маса“, орга-

низиран от Литературно-художествения музей „Чудомир“ в град Казанлък – част от програмата на традиционните Чудомирови празници, които се провеждат в родния град на твореца. Другата причина, може би много по-любопитна за професионалните изследователи на Чудомир, е желанието на авторите това издание да постави Чудомир в контекста на историческата, културната и социалната среда на неговото време, в пълнотата на „реалната“ му среда. Това обуславя и по-нататъшните цели – проучване на творческото развитие на писателя, а оттам и задълбочения литературноисторически преглед на личните и професионалните му отношения с неговите съвременници, взаимодействието с различни културни общности. Но „Многообразният Чудомир в неговото време“ няма амбицията да представи един максимално завършен разказ за Чудомир, изследователските подредби не са подчинени на непременно и стриктна хронология. Дори напротив – случва се едно постоянно преливане между образа на Чудомир писателя и Чудомир карикатуриста. Това обуславя и постоянното съдържателно насищане и изясняване на части от неговата лична и професионална биография. За личния живот на Чудомир научаваме по-епизодично и според целите и изследователския контекст на всяка статия, но професионалният му път е това, което бихме могли да наречем концептуалният „гръбнак“ на книгата. Това е мястото, където двете изследователски перспективи се (пре)срещат, за да се вгледат в една посока, но с извеждане на различни акценти – всеки през своята призма и със своя инструментариум, което предполага процес на едно ползотворно допълване. Изследователският „двуглас“ създава динамика, която поражда стремеж към вътрешна хармоничност на книгата. Но макар взаимодействието между отделните текстове да се стреми към баланс, на моменти се прокрадва усещането за своеобразна „надпревара“, от която читателското любопитство може само да спечели. Защото – дали заради силната автономност на всеки текст и „сборничната“ композиция, или заради спецификата на Чудомировото творчество и неговото самобитно присъствие в литературата и културата от първата половина на XX век, а може би и заради двете – книгата създава впечатление, че е и опит за (до)разкриване на вече известното и разбулване на недотам знайното, нерядко и потуленото във времето.

Н. Аретов и А. Бенбасат работят изключително активно както с литературното наследство на Чудомир, така и с карикатурите му, но не по-малко интензивно усилията им въвличат в изследователския процес и дневници, бележки, мемоарна и епистоларна литература, критика от периода. Необходимо е да се отбележи коректното и пълноценно взаимодействие на „Многообразният Чудомир...“ с вече наличния корпус

от съвременни изследвания, обвързани с Чудомир и неговото литературно време, в написаното от Никола Георгиев, Георги Пенчев, Надежда Стоянова, Вера Бонева, Симеон Янев и др. Стъпките на Чудомир са проследени не само за да се обогати разказът за познатия ни творец, но за да бъдат проблематизирани и различните проявления на неговото отсъствие: оттеглянето му от дадено литературно издание, отдалечаването му от конкретни личности, резервираността към популярни за периода теми и мотиви в литературата, дистанцирането му от политиката, мълчанието му по редица въпроси, дори физическите му премествания в столицата и провинцията през годините – всичко това създава усещането за постоянно бягство в различните етапи и аспекти от живота му, но най-вече и в различните му проявления като творец.

Така на подтекстово ниво книгата предлага и възможността творческия път на Чудомир да бъде осмислен и като трайно белязан от жестове на отстъпление, отдръпване, дори бягство.

На първите две статии от книгата сякаш е отредена ролята на встъпителни текстове. Високата информативност в тях успешно въвежда читателя в творчеството на казанлъчанина, в литературата, създавана по времето, в което и той твори. Първата статия на Н. Аретов е посветена на дневника на писателя, но работи съпоставително и с друг тип сходни издания – дневници и записки – на К. Константинов, Й. Вълчев, Б. Делчев, П. Динев. Внимателният поглед към дневниковите страници осветлява разностранни перспективи в осмислянето на творческата ангажираност на Чудомир – неговото отношение към изкуството, към самия себе си като творец (преди всичко писател), както и към други, близки нему автори (Елин Пелин, Б. Денев и др.). Ценни са наблюденията на Н. Аретов по повод на късния Чудомир и сложните му отношения с новите тенденции в изкуството след 1944 година, очертаващи траектория, затворена между опити за приемане на новото, отказа от включване в него, до отявлена критика. „Антология и пародия“ на А. Бенбасат пък връща разказа за Чудомир още в 1911 г., като проследява ранния му творчески етап и спецификите на литературното поле, в което той навлиза като млад сътрудник на сп. „Барабан“. Важно е да бъде отбелязано, че в тази статия на А. Бенбасат са публикувани Чудомировите пародии по творби на Иван Вазов и Цанко Церковски – „Младене, чуеш ли?“ и „Измама“¹. Тук е разказана и впечатляващата история, свързана с пародията

¹ Вж. обясненията във връзка с предходните публикации на тези пародии, направени от А. Бенбасат в цитирания текст и по-конкретно вж. бел. 19 в: Бенбасат 2024: 35 и бел. 21 в: Бенбасат 2024: 38.

на „Писмо“ от Димчо Дебелянов (този очевидно важен епизод ще бъде двукратно припомнен от А. Бенбасат в рамките на книгата).

Статиите на Н. Аретов „Чудомир и другите: Райко Алексиев и Сава Злъчкин“, „Чудомир и Борю Зевзека. Още едно раздалечаване“ и „Едно кратко бягство: Чудомир и „Жило“ последователно разкриват отношенията на Чудомир с тези творци, но също и с някои казанлъшки художници. Изненадващ е например „сюжетът“ с Иван Милев и Чудомировото отношение към неговият стил и принос. По повод отношенията между Чудомир и Райко Алексиев Н. Аретов прави успешен опит за комплексен анализ на творчеството им – техни живописни платна, карикатури и разкази. Споменният наратив, както и епистоларното наследство са основен фокус в изследователската перспектива, проследяваща взаимодействията със Сава Злъчкин (Стоян Иванов) и Борю Зевзека (Борис Руменов). Отношенията между Чудомир и двамата му колеги „барабанисти“ са проследени както в неговите лични спомени, така и в спомените на негови съвременници, като Никола Икономов, Христо Бръзиков, Никола Костов (Червен Лиляк), Ал. Божинов. Особено любопитна е кореспонденцията между Чудомир и Борю Зевзека – прословутите закачливи писма и послания, които двамата си разменят на „сцената“ на списанието.

С оглед на спецификата на персоналната творческа фигура на Чудомир, която се изследва, а така също и на времето, в което той се утвърждава, статиите на Н. Аретов и А. Бенбасат се възползват от предполагаемата, но все пак изискваща внимателна преценка възможност за визуална илюстрация към написаното. В този смисъл подбраните от тях карикатури, фрагменти от живописни рисунки, фотографии на корици на списания, портрети и др. допълват и обогатяват изследователското поле, внасят интригуващ нюанс в уплътняването на познанието за този културен период. В рамките на статията, посветена на отношенията между Чудомир и Борю Зевзека, се открояват няколко страници – резултат от литературноисторически усилия, които следва да бъдат подчертани. Открити и библиографски описани са произведения от сп. „Барабан“, които препращат към Чудомирово авторство, но липсват в събраните му съчинения. Стегнато са маркирани и пародиите му в сп. „Барабан“. По подобен начин работи Н. Аретов и в статията си „Чудомир в „Зора“ (1932 – 1934)“, която дава много ценни сведения за отношението на късния Чудомир към вестник „Зора“ – издание с особена съдба след 1944 г. Освен всичко това тук е изложена хипотеза за точния момент на личното осъзнаване на Чудомир, за появата на друг тип йерархия по отношение на обществената му ангажираност. Иначе казано,

става дума за своеобразния преход на твореца от житейското време, свързало го със столичното бохемство, към зрелия и вече по-смирен период в провинцията.

Така на практика се проследява преминаването от словесно към изобразително изкуство. Границата, оказва се, е трудно доловима и досещанията за това можем да установим както в изложените в отделни статии тези, така и в убедеността на авторите измежду страниците на цялата книга. Така например „Едно кратко бягство: Чудомир и „Жило“ е статия, която се фокусира предимно върху карикатурното творчество на Чудомир. Тук Н. Аретов опровергава твърденията по повод на псевдонима Чудомир и изяснява, че казанлъшкият писател го получава не в „Жило“, а още в „Барабан“ през 1908 г.² Любопитно и важно е да видим фигури като Васил Радославов, Александър Малинов, Мехмед V и Едуард VII и др. през очилата и молива на Чудомир, но и през възможността нагледно да сравним и анализираме развитието в персоналия му художнически рисунък, каквато възможност ни предоставя Аретов. Но именно при „Едно кратко бягство: Чудомир и „Жило“ се откроява една от слабостите в композиционната организация на книгата „Многообразният Чудомир в неговото време“ – повторението. В резултат на това, че отделните текстове функционират и самостоятелно, се получава натрупване и наслагване на факти, при които се налага читателят да бъде въвлечен в „повторно запознаване“ с определена фигура. В случая с „Чудомир и „Жило“ това се случва с фигурата на Сава Злъчкин. Става дума за тип „опознавателен“ абзац, който в същия си вид вече присъства 20-ина страници по-рано – в статията „Чудомир и Борю Зевзека...“³. Сходни повторения на вече въведени от изследователския разказ в предходни страници факти се откриват и в следващите статии, свързани с фигурите на Борю Зевзека (Бенбасат 2024: 155) и Р. Алексиев (Бенбасат 2024: 179). Подобно дублиращо натрупване би могло да бъде избегнато, ако не със съкращения, то със стилистична редакция.

Проблематични (и пораждащи поводи за изследователски дискусии) биха могли да бъдат според мен и твърде директните връзки и аналогии между наратива на биографичното и конкретни естетическо-етически избори и/или реализации в текстовете на Чудомир. Така например в „Любов, еротика? Не съм от тях!“ А. Бенбасат пише: „Тъй като Чудомир сам признава (...), че черпи сюжети и персонажи от „живия живот“ (...), може ли той да бъде заподозрян в съпругеска невярност,

² Повече по този повод вж. Аретов 2024: 109.

³ Вж. Аретов 2024: 108 и Аретов 2024: 89.

ако вкара любовна интрига в разказите си? Вероятно – да. Тогава, стъпвайки върху тази биографична-психологическа основа, обяснимо е донякъде защо в своята проза той не очертава особено позитивни женски образи“ (Бенбасат 2024: 126). От друга страна обаче, тъкмо този текст на А. Бенбасат, четен паралелно с непосредствено следходящия го на Н. Аретов „Благопристойният Чудомир на фона на еротичните рисунки на съвременниците му Илия Бешков, Стоян Венев и други“, успешно реализира вече споменатата съдържателно-продуктивна диалогичност между статиите на двамата изследователи. И в двата текста проблемът е един и същ – наличието/липсата на любовни мотиви и еротични сюжети в творчеството на Чудомир. Но докато А. Бенбасат остава в художествената литература, при това само в жанра на разказа, Н. Аретов работи предимно с карикатурите, като включва в обсега на вниманието си и някои ранни стихотворения на Чудомир. Така се постига една едновременно широка и в същото време устойчива литературноисторическа и естетическа перспектива, при която създаденото от Чудомир се оказва особено важна част.

В края си книгата включва „Приложение“, което съдържа три статии, посветени на Борю Зевзека. А. Бенбасат проследява развитието му в „Барабан“ успоредно с други негови прояви в театъра и киното, разследва и загадъчната му смърт, припомня различни спомени и преценки за случилото се. По този начин се откроява още една възможна линия в съдбата на творческата личност след 1944 г., паралелна с тази на Райко Алексиев.

Тук е поместен и още един текст, фокусиран върху написаната от Зевзека „Балканска комедия“, която Бенбасат чете в съпоставителен план с Алековия „Бай Ганю“. Подобно решение в контекста на книга, посветена на Чудомир и неговото време, разширява обхвата на изследването, обогатява го с възможности за продължаващи фини междутекстови вглеждания при доизграждането на представата за културния живот у нас в десетилетията на 20-те, 30-те и началото на 40-те години на XX век.

Книгата „Многообразният Чудомир в неговото време“, подготвена от Николай Аретов и Алберт Бенбасат с продължили във времето дълготрайни усилия и устойчив професионален интерес, разглежда Димитър Чорбаджийски – Чудомир не изолирано, а в един богат и интригуващ контекст на литературноисторическия период от първата половина на XX век. Ангажираното използване както на биографично-обзорния, така и на аналитично-интерпретативния модел на изследователска перспектива представя автора не единствено в ролята му на пи-

сател, но и на художник и хуморист, активно комуникиращ със съвременници, превърнал се в част от живия литературен процес на своето време. Фигурата му е припомнена като специфична свързка между „високата“ и „популярната“ култура, като интензитетът на това съ/отношение е проблематизиран и приносно нюансиран от Аретов и Бенбасат с включване на по-слабо познати или нови факти и интерпретативни прочити. Написана с очевидно удоволствие, но заедно с това и с научна добросъвестност и отговорност, книгата, посветена на многообразния Чудомир и неговото време, успява увлекателно да представи обичаята от поколения българи разказвач като богата и сложна творческа фигура, вписана в мрежа от литературни, социални и идеологически връзки.

Bozhana Boneva, PhD student

Paisii Hilendarski University of Plovdiv,
Plovdiv, Bulgaria

e-mail: b.boneva@uni-plovdiv.bg

ORCID ID <https://orcid.org/0009-0004-9712-3716>